

15 שנה אחרי צאת ספרו החשוב "לנווט בסערה: חינוך בדמוקרטיה פוסטמודרנית" משוכנע **רוני אבירם** כי טענותיו מוכיחות את עצמן כל יום, ובמידה גוברת והולכת. "בית הספר", הוא אומר, "מנותק לחלוטין מהמציאות שבה הוא מתקיים ושאותה הוא אמור לשרת"

יורם הרפז

במקום להניח למערכת החינוך להיטלטל ולהתפרק בסערה, עלינו לנווט אותה – להתאים את מטרותיה ואת אמצעיה לתהליכו, מושגיו וערכיו של העולם הפוסטמודרני. יש להתאים את הממדים היסודיים של מערכת החינוך – מטרות, תכנים, מבנה ארגוני, קהל יעד, אופן גיוס קהל היעד, שיטות פעולה – לעולם החדש המתהווה לנגד עינינו.

אובדי (כך במקור) ההוראה – המורים – הם אולי הקורבנות הישירים של חוסר התאמה זו בין מערכת החינוך למציאות שסביבה. בעיות משמעת ואלימות, מוטיבציה נמוכה, הישגים ירודים, הורים לא מרוצים, חברה ביקורתית ועוינת, מטרות סותרות, רפורמות כושלות ותסמינים אחרים של הבעיה (הפער בין בית הספר לסביבתו) "נופלים" על המורים והופכים את עבודתם למאבק הישרדות חסר תוחלת בכיתות.

"לנווט בסערה" הוא ספר רדיקלי במובן המילולי של המילה – הוא הולך לשורש הבעיה וחושף אותנו במסגרת טיעון סדור ומלומד. צריך עוד קצת פרספקטיבה היסטורית לראות אם הטיעון נכון, כלומר אם הוא מסביר את המציאות ומציע פתרונות מציאותיים. בינתיים אפשר לומר שהספר הלך רחוק ועמוק ופתח למחשבת החינוך אופק חדש.

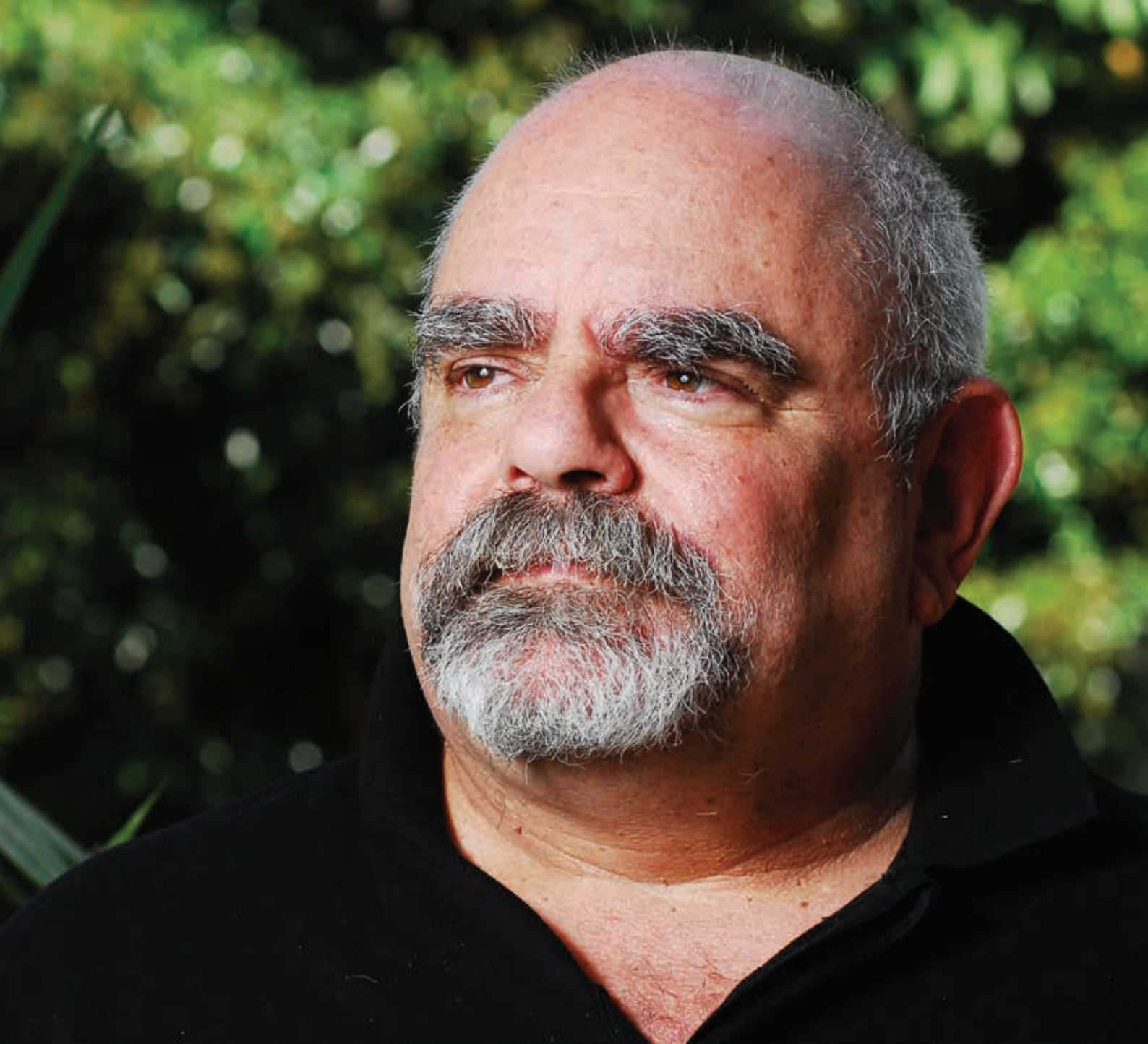
לפני 15 שנה יצא ספרו של פרופ' רוני אבירם, מרצה בחוג לחינוך של אוניברסיטת בן-גוריון, "לנווט בסערה: חינוך בדמוקרטיה פוסטמודרנית" (מסדה, 1999*). זהו ספר מעמיק, מקיף ושיטתי שכמותו לא נכתב בעברית שנים רבות (אולי מאז ספרו של צבי לם "ההגיונות הסותרים בהוראה", 1972).

ספרים מסוג זה אינם הופכים לרבי מכר, אך יש להם חיי מדף ארוכים והשפעתם מחלחלת לאט; היא מגיעה גם לאלה שלא קראו אותם – השפעה מיד שנייה, שלישית, רביעית (מישהו העיר פעם על ספריו של ג'ון דיואי בתחום החינוך שהם כל כך ידועים שאין צורך לקרוא אותם). הטיעון המרכזי של הספר אכן חלחל לראשיהם של אנשי חינוך רבים בארץ, והם חוזרים עליו גם אם לא קראו את הספר. הספר מקנה לרוני אבירם מקום ברשימת המשפיעים הישראלים על השיח החינוכי בארץ.

זה הטיעון: סערה פוסטמודרנית מטלטלת את יסודותיו של העולם המודרני, וביניהם יסודות מערכת החינוך – מערכת הבנויה במובהק על יסודות מודרניים. "לפיכך, תהום נפערת בהתמדה ובמהירות עצומה בינה לבין המציאות שבה היא פועלת. תהום זו הופכת את מערכת החינוך לבלתי פונקציונלית מבחינה חברתית וכלכלית, וגורמת לקשיי תפקוד הולכים ומתגברים".

*מהדורה מעודכנת של הספר ראתה אור באנגלית ב-2010.

15 שנה חלפו מאז שפרסמת את "לנווט בסערה", ובית הספר המודרני עומד על תלו מוקף במציאות פוסטמודרנית. אף מדינה מתקדמת אחת לא שברה את הפרדיגמה שלו. משהו לקוי בטיעון? משהו לקוי במציאות?

רוני אבירם.
"החברה
חייבת להמציא
למערכת החינוך
שלה חלופה
משמעותית"

שמערכת החינוך גורמת לחברה המתחזקת אותה. החברה
חייבת להמציא למערכת החינוך שלה חלופה משמעותית.

=

בוא נגיד שאבחנו את הבעיה היסודית של מערכת
החינוך: מערכת החינוך היא תוצר של המאה התשע
עשרה שאיננו יכול לתפקד במאה העשרים ואחת. זוהי
מהות "משבר החינוך". עכשיו נציע טיפול יסודי.
נתחיל בהגדרה של מטרת החינוך שנגזרת מתפישה של
"החיים הטובים" – חיים שראוי לחיות ולהנך לקראתם.
▶ האם תוכל לנסח כמה עקרונות של "חיים טובים" שיוכלו

שתי טענות מרכזיות שהעליתי בספר מוכיחות את
עצמן לצערי בכל יום ובמידה גוברת והולכת: (1) בית הספר
מנותק לחלוטין מהמציאות שבה הוא מתקיים ושאותה הוא
אמור לשרת. זה שורש כל הבעיות הכרוניות שביה הספר
סובל מהן; (2) שום רפורמה לא תפתור את הבעיות עד שלא
נחשוב מחדש ומן היסוד על הארגון החינוכי (מונח מתאים
יותר מ"בית ספר" בעידן שבו ספרים מודפסים נעלמים ואין
בית שמאחסן אותם. במקומם מגיעים ספרים דיגיטליים
המאוחסנים בענן) הרצוי לנו.

נכון, בית הספר מגלה כושר הישרדות מרשים והוא נצמד
למודל ישן ולא רלוונטי. תאוריות סוציולוגיות מסבירות
את ההישרדות הזאת ואת המחיר שהיא גובה מחברות
ומיחידים. ככל שהחשיבה מחדש תתאחר, כך יגדל הנזק

להנחות את מערכת החינוך שלנו?

עקרונות כאלה אפשר לגזור מהחוקה או מחוקי היסוד המבטאים את ערכיה של החברה – את תפישת "החיים הטובים" שאליה היא שואפת. במערכת הערכים הבאה לביטוי בחוקי היסוד של החברה הישראלית בולטים שלושה ערכיים: (1) חיים אוטונומיים, שבהם אדם מגדיר את מטרות חייו באופן שתורם ככל האפשר להגשמתו העצמית, ופועל באופן מושכל למימושן; (2) חיים של שייכות ומעורבות חברתית, הנעים במעגלים שונים – החל במעגל האוניברסלי, עבור במעגל הלאומי וכלה במעגל המקומי והמשפחתי, מתוך שמירה על הזכות לביקורת ולשינוי (כך שהשייכות והמעורבות החברתיות לא בהכרח כרוכות בקונפורמיות); (3) חיים מופריים, המבוססים על הימנעות מפגיעה בזולת עד נכונות אמפתית לסייע לזולת.

"רשימת מטרות החינוך של מדינת ישראל אינה מוכרת לאנשי החינוך, וגם כאשר היא מוכרת להם הם אינם פועלים לפיה – איך אפשר לפעול לאור מטרות רבות, מעורפלות וסותרות?"

למרות שהמונח "החיים הטובים" נשמע מופשט ומרוחק, כאשר מזהים את המשמעויות הספציפיות הללו, הוא נעשה כמעט מובן מאליה לרוב הקוראים. אם נשאל אותם אילו חיים הם מאחלים לעצמם וליקיריהם, הם יגיעו לתשובות דומות. יתר על כן, מהמחקר שהתפתח בשני העשורים האחרונים על האושר והגורמים לו עולה ששלושת הערכים הללו תורמים לו במידה הרבה ביותר (לא רק הגשמה עצמית ושייכות, אלא גם פעילות מוסרית של דאגה לזולת).

בכלל לא בטוח שכל המגזרים בחברה המשושענת שלנו יחתמו על שלושת ערכיה העל האלה. אז אולי בדאי לנו לזוהר על הניסיון לנסח ערכיים משותפים ולאפשר לכל מגזר (חילונים, דתיים, לאומיים, חרדים, ערבים) לנסח את הערכים המנחים שלו? הגיליון הקודם של "הד החינוך" נקרא "חינוך בעידן של זהויות מרובות", רמז למסקנה הזאת.

אפשר לנסח ערכיים משותפים ולהוסיף ערכים אחרים שאינם סותרים אותם (אך יכולים להגביל אותם). למשל, חלק מהקוראים הדתיים יזוהו עם ערכיה העל האלה, אך יוסיפו אליהם את הערך של עבודת האל כמסגרת-על לערכים אלה. אין זו בהכרח סתירה. עבודת האל יכולה לתמוך בהם. וכך בנוגע לקוראים ערבים. מובן שאי אפשר לצפות מהם להרגיש שייכים להיסטוריה או ללאומיות היהודית או לתפישה הציונית, אבל כאשר יש להם זכות לפעול בדרך דמוקרטית לשינוי מאפייני החברה, אפשר לצפות מהם לחוות תחושת שייכות למדינת ישראל.

ניסחנו ערכי יסוד של "החיים הטובים"; כיצד גוזרים מהם מטרות חינוך?

מטרות החינוך זהות לערכי היסוד של "החיים הטובים",

שהרי החינוך נועד להבטיח את מרב הסיכויים ל"חיים טובים" בכל הקשרים. למשל בהקשר הכלכלי תעסוקתי, לאדם אוטונומי יש סיכויים רבים יותר להתמודד עם שוק העבודה הכאוטי של תקופתנו. מטרות החינוך בחברתנו צריכות להיות: חינוך לאוטונומיה אישית, שייכות דיאלוגית ומוסריות.

ברמה המתודולוגית יש להדגיש את החשיבות שבהצבעה על מספר מצומצם ככל האפשר של מטרות לכידות. בדרך כלל רואים ברשימות רשמיות של מטרות החינוך – למשל, חוק מטרות החינוך של מדינת ישראל – ערכים רבים שאינם עולים בקנה אחד. רשימות המטרות מבלבלות, נטולות היררכיה של ערכים חשובים יותר וחשובים פחות, והן מכילות חזרות רבות ואף סתירות. לכן רשימת מטרות החינוך של מדינת ישראל אינה מוכרת לאנשי החינוך, וגם כאשר היא מוכרת להם הם אינם פועלים לפיה – איך אפשר לפעול לאור מטרות רבות, מעורפלות וסותרות? אם רוצים שמטרות החינוך יכוונו את מעשיהם של אנשי החינוך, יש לנסח רשימה חסכונית ולכידה כדי שיהיה אפשר להפיק מהן מטרות משנה (יעדים) ממוקדות ומעשיות.

ניסחנו מטרות חינוך; כיצד נגזור מהן אמצעי חינוך – דפוס הוראה, שיטת הערכה, תכנית לימודים וכו'?
פרסמתי גרסאות של תכנית לימודים – אני כולל בה את ההיבטים שציינת והיבטים נוספים – בכמה מקומות. בעברית גרסה אחת מופיעה בספר "לנווט בסערה" ואחרת בספר "בית הספר כמרכז תקשורת"; כמה אחרות מופיעות במאמרים שלי. במאמר באנגלית שיתפרסם בקרוב, "תקשוב בשירות הומניזם", אני מראה כיצד תקשוב מושכל יכול לסייע לנו בקפיצה, שלא היה אפשר לחלום עליה לפני עשור, לקראת חינוך לאוטונומיה.

טוב, ניסחנו מטרות חינוך והפקנו מהן אמצעי חינוך; אילו הנחיות ניתן עכשיו לשר החינוך – מה צריכים להיות קווי המדיניות העיקריים שלו?
אכן, את מה שאמרנו עד כה יש ליישם במדיניות חינוך

"יש לנסח רשימה חסכונית ולכידה כדי שיהיה אפשר להפיק מהן מטרות משנה (יעדים) ממוקדות ומעשיות"

שיטתית ויעילה. במסגרת ההנחיות למדיניות הייתה דווקא רוצה להדגיש שלצד מטרות ואמצעים כלליים, ולצד סימון קווים אדומים שלאף מסגרת חינוך לא תהיה זכות לחצות אותם, יש לאמץ מדיניות שתאפשר ותעודד פיתוח של תפישות חינוך רבות. תפישות שעומדות בקריטריונים ייושמו במסגרות חינוך שונות, אשר יקבלו מורטוריום מדרישות מסוימות של מערכת החינוך, סיוע מקצועי ותקצוב נוסף. כך נוהגות חברות כלכליות חפצות חיים המממנות מחקר ופיתוח ומיישמות פיתוחים מוצלחים. גישה כזאת תחליף את מדיניות הרפורמות שבאות והולכות ולא מותירות אחריהן דבר בעל ערך חינוכי. ■